

Kyrkohandbokens förnyelse

Svenska kyrkans officiella liturgiarbete

Under 1960-talet skedde världen över ett genombrott för liturgireformer med radikala förtecken. Mest känd är väl den romersk-katolska enligt Andra vaticankonciliet riktlinjer i liturikonstitutionen 1963. Men också i konfessioner och kyrkor, som traditionellt varit främmande för eller direkt avvisande till liturgiarbete, började man på allvar bearbeta frågor om gudstjänstens mening, strukturproblem etc. Inte ens ortodoxa kyrkor — de stabilaste av liturgiskt stabila kyrkor — har varit opåverkade av den utvecklingsströmmen. Till de karakteristiska dragen har hört varierande former för tanken, att liturgins förnyelse måste få växa fram i gudstjänstlivet. Kommissioner, arbetsgrupper, institut osv. har därför utarbetat riktlinjer och förslag för praktiskt bruk men också samlat in och bearbetat erfarenheter för att så kunna ge nya impulser för en förnyelse av församlingarnas gudstjänstliv. Ringpärmsritual blev en av konsekvenserna av den liturgiteologiska och pastoralliturgiska inriktningen på att i gudstjänstlivet återerövra och aktualisera den liturgiska traditionen. Förnyelsens mål var att trons mysterium skulle uttryckas och gestaltas på ett idag autentiskt sätt i levande skrift, dvs. av det gudstjänstfirande gudsfolket.¹

Det finns utan tvivel flera olika skäl som samverkade till den skisserade utvecklingen, men här måste jag nöja mig med att bara peka på fenomenet som sådant. Det har också nått Ultima Thule, t. o. m. de fem nordiska lutherska folkkyrkorna. Även om premisserna för det offi-

ciella liturgiarbetet i dessa kyrkor varierat en del, har de kommitterade haft inbördes kontakt och samråd under årens lopp. Mest har det dock gällt den svenska kyrkohandbokskommittén och den norska liturgikommissionen. De tillkom ungefär samtidigt (1968 resp. 1965), och de har haft en liknande uppgift och arbetsinriktning. Den internationella tyngdpunktsförskjutningen från liturgiska böcker till den i gudstjänstlivet gestaltade liturgin fick nerslag i de svenska kommittédirektiven men än tydligare i den norska instruktionen: uppdraget inkluderade kyrkans samtliga liturgiska böcker, och ledamöterna representerade de olika typer av specialistkompetens som arbetet ansågs förutsätta. Även om den norska liturgikommissionens arbetsvillkor delvis förändrats sedan dess, arbetar den alltså väsentligen enligt de ursprungliga förutsättningarna. Liknande premisser fanns som sagt också för den svenska kommittén enligt följande.

Kyrkohandbokskommitténs tillkomst

När Svenska kyrkans nu gällande liturgiska böcker auktoriserades för drygt fyrtio år sedan, sattes punkt för ett arbete som kommittévis pågått sedan 20-talet. Böckerna blev inte bara gillade och stadfästa utan med dem blev allt i den s. k. "allmänna gudstjänsten" fixerat, inkl. t. ex. koralställningar. Stormaktstidens ideal av liturgisk uniformitet i landet, uttryckt bl. a. i 1686 års kyrkolag, hade aldrig tidigare drivits så långt. För första gången fanns verkligen de formella förutsättningarna för en överallt av alla alltid likadant firad gudstjänst. Nu fanns äntligen en i yttre uniformitet vilande garanti för kyrkans enhet.

¹ För detta och följ. se kyrkohandbokskommitténs utredningsbilagor (se nedan), även t. ex. Eckerdal, L., Kyrkosyn, bekännelse, liturgi (Tro och Liv 1982:6) s. 38 ff.

Det är då inte överraskande, att det ända in på 1960-talet kom krav också på ett auktoriserat ceremoniale såsom en mer eller mindre fixerad norm för prästers liturgiska aktion.

Ironiskt nog hade uniformitetsprincipen kunnat drivas till sin spets först när förutsättningarna i övrigt nästan försvunnit. Det kompletta regelsystemet för gudstjänstlivet i landet i 1686 års kyrkolag (främst kap. 2) hade då redan under några decennier luckrats upp, därför att de yttre omständigheterna förändrats. Förändringarna blev mer djupgående och påtagliga när "folkvandringstiden" bröt in på 1950-talet som ett led i den svenska samhällsomdaningen. Självfallet fanns de som såg tryggheten garanterad av den oföränderliga och överallt likformiga liturgin, "den allmänna gudstjänsten" eller – för att ange vad det reellt handlade om – högmässan. Men röster höjdes också för förnyelse av gudstjänstlivet, t. o. m. av högmässans ordning.

Reformförslag framfördes naturligtvis också i kyrkomötet. I 1950-talets lästa kyrkopolitiska läge ansågs det emellertid på det hela taget meningslöst att besluta om större eller mindre ändringar av kyrkans liturgiska böcker: kyrkomötesskrivelsen skulle bara läggas på hög i regeringskansliet. I stället för att begära och inte få ett officiellt kommittéarbete bildades därför Liturgiska nämnden 1960 såsom ett biskopsmötets organ för att bearbeta reformönskemål och förbereda en liturgireform. Med samma bakgrund och syfte bildades f. ö. också Hymnologiska institutet.

Efterhand växte nu en principiellt ny tanke fram: behovet att låta förändringar växa fram i det konkreta gudstjänstlivet. Denna vision förutsatte en liturgisk försöksverksamhet – också i den uniformerade ordningen för högmässan. Ett av motiven var förvisso, att man på så sätt skulle kunna legalisera den frihet att "bryta med" gällande ordning, som enskilda präster och kyrkomusiker börjat ta sig, men det var inget huvudmotiv. I kyrkomötet uppstod emellertid ett slags allians mellan motståndare till liturgiskt förnyelsearbete resp. legaliseringsidén, varför förslaget

om en organiserad liturgisk försöksverksamhet som led i en liturgireform uppskötts 1963 och bifölls först 1968.²

När kyrkomötet 1968 ställde sig positivt till en organiserad liturgisk försöksverksamhet, fanns en ny förutsättning för att erfarenheter av den skulle kunna komma hela kyrkan till godo. Några månader tidigare eller den 15 mars 1968 hade K. Maj:t fattat beslut om den kommitté, som själv antog namnet 1968 års kyrkohandsboks-kommitté.

Anmärkningsvärt är att kommittén bildades utan att det formellt fanns någon framställning från kyrkomötet. I ett nytt och mildare kyrkopolitiskt klimat blev ecklesiastikministern Olof Palme och ärkebiskopen Gunnar Hultgren ense om, att de många önskemålen om reformarbete reellt innebar ett yrkande på officiellt utredningsarbete, vilket nu formellt kom att baseras på en framställning från ärkebiskopen.³ Väsentligare är beslutets innebörd. För att motsvara förnyelsekraven formulerades uppdraget så, att kommittén skulle arbeta med "revidering av den svenska kyrkohandboken och övriga kyrkans böcker i den mån de kan beröras av en handboksrevision".⁴ Formuleringen är ett uttryck i kanslistil för den nyss berörda tyngdpunktsförskjutningen från enskilda liturgiska böcker till den i gudstjänstlivet gestaltade liturgin. Ett annat uttryck för samma sak är lagen om den liturgiska försöksverksamheten, som enligt förarbetena skul-

² Om urholkningen av kyrkolagens regelsystem, vidare om tillkomsten av 1968 års lag om liturgisk försöksverksamhet Eckerdal, L., Kyrkolag och liturgi (SOU 1974:67) 409 ff., 422 ff. – Lagen har förnyats och utvidgats vid några tillfällen, men grundprincipen har varit densamma.

³ Ärkebiskopens skrivelse med hänvisning till överenskommelsen i konseljaktens till K. Maj:ts beslut 1968-03-15.

⁴ Kompetensområdet uttrycktes vagt. Skrivningen uteslöt inte att 1969 års psalmkommitté också bildades, i det fallet efter framställning från 1968 års kyrkomöte efter en motion undertecknad av kyrkohandsboks-kommitténs ordf. och vice ordf. samt Liturgiska nämndens ledamot prof. Ragnar Holte.

le samordnas "på riksplanet" av kommittén för att bli till gagn för liturgireformen. Ytterligare ett för svenskt handboksarbete såväl nytt som tids-typiskt drag var att ledamöterna, rekryterade ur Liturgiska nämnden, representerade inte bara teologisk utan även annan sakkunskap av vikt för uppgiften.⁵ Förmodligen var de flesta som medverkade till de olika besluten omedvetna om, hur originella de var i ett svenskt historiskt perspektiv, och hur karakteristiska de var för sin tid sett i ett internationellt sammanhang.

Kyrkohandboks-kommitténs arbetsmodell

När kommittén tog itu med sin uppgift var två utgångspunkter givna. En var kyrkohandboken med övriga liturgiska böcker och den tradition dessa representerade. Den andra utgångspunkten låg i de många reformsträvandena, inte minst de praktiserade — med högst varierande motiv och inriktningar och med skilda förutsättningar i olika typer av församlingar och fromhetstraditioner. Kommitténs sätt att reda ut problemen blev att försöka se de svenska strävandena och tendenserna i ett vidare sammanhang än enbart det nationella och konfessionella. Modellen var inte självklar och från början given, men den kom tämligen snart att tillämpas medvetet. Genom litteraturstudier och några studieresor ville kommittén klarlägga aktuella liturgiska utvecklingslinjer i debatt och praktiserat förnyelsearbete i kyrkor och samfund inom skilda regioner och konfessioner. Intentionen var inte att på så sätt finna ritual eller partier däri att flytta över hit — i kommittéförslagen finns knappast något som i den meningen skulle kunna karakteriseras som

"inlåning". Vi ville försöka se problem och lösningsförsök i Svenska kyrkan i det vidare kulturella och teologiska sammanhang till vilket vi hör — vare sig vi är medvetna om det eller inte. Avsikten var att på så sätt få distans till det näraliggande och få grepp om skilda bärande idéer i förnyelsesträvanden för att sedan kunna kritiskt pröva dem i diskussionen om vägval i vårt eget arbete med gudstjänsttyper etc.

Parallellt med detta studiearbete skapade kommittén liturgiskt material för den organiserade liturgiska försöksverksamheten. Efterhand blev materialet mer omfattande, inkluderande också helt nya gudstjänsttyper, t. ex. för nattvardsfirande vid särskilda tillfällen eller i mindre grupper. Samtidigt som material utsändes, ordnades också olika slag av kurser eller studiedagar, impulser gavs till liturgiska arbetsgrupper för ett kontinuerligt arbete på stifts- och församlingsplan. Vid starten av försöksverksamhetens olika etapper och i andra sammanhang har kommitténs ledamöter och sekreterare fungerat som resande i liturgifrågor. Redan genom denna arbetsform har vi fått en viktig informell returinformation. Mer organiserat och formaliserat har synpunkter, krav, reaktioner och reflektioner kanaliserats till kommittén genom den s. k. utvärderingen av försöksverksamheten. Under årens lopp har det materialet blivit mycket omfattande. Mitt huvudintryck är att man i de flesta försöksförsamlingarna och även i några stiftskommittéer lagt ner stort arbete och omsorg på att förse kommittén med nyanserade rapporter. De har varit viktiga såsom underlag för vårt arbete. Förmodligen har uppgiften att sammanställa rapporter haft betydelse också för de arbetsgrupper och kyrkoråd som önskat lämna ifrån sig genomarbetade svar.

⁵ Ledamöter blev biskop Ragnar Askmark, ordf. till sin död febr. 1983, prof. Åke André, vice ordf., nu ordf., prosten Pehr Edwall, prof. Harald Göransson och förf. Britt G. Hallqvist. Kommitténs sekreterare och experter har växlats. Förf. har i olika funktioner varit knuten till kommittén sedan 1969.

Från "de blå böckerna" till 1976 års gudstjänstordning

Reformkrav restes ursprungligen främst i fråga om högmässan men även andra s. k. föreskrivna gudstjänsttyper, fr. a. aftonsången. Förklaring-

en är enkel: det formellt rigorösa uniformitetskravet gällde just de i lag påbjudna gudstjänsterna, en grupp som kommit att kallas "den allmänna gudstjänsten" – för de flesta församlingarna högmässan och särskilda nattvardsgudstjänster. Detta var skäl nog för kommittén att prioritera arbetet med högmässan och andra gudstjänsttyper, som också skulle kunna brukas som församlingens "huvudgudstjänst". Prioriteringen ledde också till arbete med olika typer av nattvardsgudstjänst såsom komplement till högmässans stora liturgi. Med sin inriktning på församlingens gudstjänstliv fann kommittén också skäl att utarbeta en lekmanaledd liturgi, för att den prästlösa församlingens gudstjänstliv inte skulle förbli beroende av tillsända veniater, sammanlysning med annan församling e. dyl.

Resultatet av ett arbete, som inletts redan inom Liturgiska nämndens ram, sammanfattades i kommitténs första delbetänkande år 1974, de fem s. k. "blå böckerna".⁶ Tre band innehöll text och musik till olika gudstjänsttyper och som motivering korta redogörelser för teologiska, språkliga och liturgiska principer och för överväganden i olika delfrågor. Dessa tre volymer kompletterades med ytterligare två, vilka utgjorde ett slags utvidgning av motiveringen. I den ena volymen (bilaga 1) fanns en serie uppsatser om de aktuella liturgiska utvecklingslinjerna. Den andra och lika digra volymen (bilaga 2) innehöll en detaljerad redovisning av den liturgiska försöksverksamhetens olika etapper. De båda bilagebanden har knappast motsvarigheter internationellt och även om motiveringen var kortfattad, är den betydligt utförligare än förr i Svenska kyrkans handboksarbete.

Betänkandet gick naturligtvis på remiss till kyrkliga myndigheter osv., på kommitténs nerbantade förslag också till församlingar inom stiftet och till en del sammanslutningar inom Svenska kyrkan liksom till kyrkor och samfund inom

och utanför landet. Remissomgångens not inhöstade mer eller mindre utförliga svar, 153 stycken, och noten bågade av de tämligen disparata synpunkterna, kraven och önskemålen, vilka skulle rymmas i en remissammanställning.⁷ "De blå böckerna" och remisshandlingarna överlämnades till 1975 års kyrkomöte. Där väcktes dessutom tio motioner med mer eller mindre omfattande "motbud" till kommittéförslaget. Åren av försöksverksamhet hade lett till strävanden, som inte lät sig samordnas med kommitténs, fr. a. i Västerås och Göteborgs stift: till kyrkomötets bord kom motionsvägen också dessa stiftsordningar.

I kyrkomötesorganisationen t. o. m. år 1982 fanns det utrymme för utskottsarbete under ungefär två veckor innan plenardebatter började fylla dagarna och de tunga, mer omfattande betänkandena måste gå i tryck. Hur det s. k. beredningsutskottet förutom andra ärenden hantlade den både kvantitativt och kvalitativt tunga liturgifrågan vore värt ett eget kapital med tragi-komiska, bisarra och uppbyggliga avsnitt. Till utskottets överraskning – det tror jag man kan säga – blev slutresultatet ett ganska enhetligt, i utskottet tämligen väl förankrat förslag.⁸ Efter en plenardebatt, som inte heller saknade sina poäng, kunde mötet med den då föreskrivna kvalificerade majoriteten anta den första delen av en ny gudstjänstordning. I enlighet med kommitténs förslag skulle den få brukas i församlingar som så beslutade såsom alternativ till de gamla liturgiska böckerna tills hela reformarbetet avslutats.

Kyrkomötesbeslutet ledde först trekvarts år senare till utgivningen av 1976 års gudstjänstordning i ett text- och två musikband. Hän-

⁶ Svenska kyrkans gudstjänst band 1–3 (SOU 1974:66, 97–98) samt bilagorna 1–2 (SOU 1974:67–68).

⁷ Remissammanställningen med samma titel som betänkandet utg. av utbildningsdepartementet (stencil). Departementsuppdraget att ansvara för sammanställning gavs åt förf.

⁸ Förslaget från beredningsutskottet bestod formellt av tre olika utskottsbetänkanden, nr 2, 3 och 5. Som utskottssekr. tjänstgjorde docent Sven Helander och förf.

delseutvecklingen under mellantiden vore också den värd ett eget kapitel. Departementsberedningen av auktorisationsfrågan kom att gälla en också innehållslig prövning av den ordning kyrkomötet antagit.⁹ I det gamla kyrkomötets historia finns bara en parallell: ecklesiastikministern A. Engbergs innehållsprövning och -ändring före auktorisationen av 1937 års psalmbok. I förhandlingarna 1975–76, i vilka statsrådet Hans Gustafsson och ärkebiskopen Olof Sundby till slut deltog, blev konsekvenserna av innehållsprövningen blygsamma: fr. a. att de klassiska grekiska och latinska liturgiska termerna i rubriker ofta blivit kompletterade med svenska uttryck, t. ex. "Herre förbarma dig (Kyrie)".

En liten detalj kan förtjäna att lyftas ur glömskan. Kyrkomötesbeslutet innebar att gudstjänstordningen skulle vara alternativ tills ny kyrkohandbok kunde tas i bruk. Men i den utfärdade förordningen anges såväl ett begynnelse datum som en slutpunkt, nämligen "domssöndagen 1986". Bakom förändringen låg det juridiska kravet, att en undantagslag – formellt är det fråga om en sådan – måste ha en i tid tydligt utmätt begränsning. I förhandlingarna föreslog departementets rättsavdelning tio år, och därvid blev det; ingen av de involverade hade mig veterligt någon annan avsikt än att en juridiskt riktig text skulle formaras. Förordningen hade emellertid inte mycket mer än kommit ut innan det började heta, att regeringen eller rent av att kyrkomötet fastställt, när "försöksverksamheten" skulle vara avslutad och ny handbok tas i bruk – en uppfattning som t. o. m. hävdats i kyrkomötet.¹⁰

Gudstjänstordningen 1976 – en arbetsbok

Hur skall 1976 års gudstjänstordning karaktäriseras? Här är vare sig rum eller tid för mer än några påpekanden.

Kommitténs eget förslag 1974 var egentligen ett dubbelt, uttryckt dels i olika ritual, dels i ett regelsystem. Grundsynen eller huvudtemat kan formuleras så, att församlingarnas gudstjänstliv måste uppfattas som en enhet och en helhet, inte som summan av ett antal gudstjänstillfällen med olika gudstjänsttyper i skilda gudstjänstrum, allt på den ena eller den andra sidan av gränslinjen mellan "allmän" resp. "frivillig" sektor. Församlingens gudstjänstliv som helhet måste vidare få formas under hänsyn till resp. församlings särskilda förutsättningar och behov i samverkan mellan präster, kyrkomusiker och kyrkorådet som församlingsrepresentation. Synsättet hade naturligtvis som bakgrund bl. a. konstaterandet, att den tid sedan länge varit förbi, då gudstjänstlivet kunde regleras i en uniformitetslag som enbart behövde differentiera mellan stads- och landsbygdsförsamlingar. Uppfattningen ledde till ett lagförslag med regler för ett församlingens beslut om sitt gudstjänstliv liksom för förankringen därav i stiftsledningen – ett uttryck för att lokalförsamlingen inte är autonom men likväl ansvarig för utformningen av gudstjänstlivet.

Som redan berörts utarbetade kommittén ritualförslag alternativt strukturschemata för olika gudstjänsttyper med inriktning i första hand på "huvudgudstjänsten" och särskilda nattvardsgudstjänster. Som grundtyp för huvudgudstjänsten angavs högmässan men som komplement till denna ett antal andra typer. Konkret pekade kommittén bl. a. på församlingar med såväl huvudkyrka som andra gudstjänstrum i vilka det av olika anledningar fanns eller borde finnas behov av andra gudstjänster än just högmässan. Enligt kommittén fanns det också särskilda tillfällen när högmässan i församlingens huvudkyrka eller enda kyrka kunde eller borde ge upp sin monopolställning. Monolitkaraktären den fått genom uni-

⁹ Departementsuppdraget att verkställa redigeringen av manus till den av kyrkomötet antagna gudstjänstordningen gavs åt förf. I den egenskapen och såsom kommitté- och utskottssek. blev jag indragen i auktorisationsförhandlingarna om form- och innehållsfrågor med främst företrädare för utbildningsdepartementets rättsavdelning.

¹⁰ Innebörden i förordningens tioårsregel angavs kort i Eckerdal, L., utg., Den nya gudstjänstordningen för Svenska kyrkan, 1976, s. 18 f.

formitetsregleringarna hade redan genombrutits starkt i praxis, vilket bl. a. dokumenterats genom en undersökning av Liturgiska nämnden år 1965 avseende hela Svenska kyrkan.¹¹ Från sin principiella utgångspunkt förordade också kommittén olika slag av variationsmöjligheter i gudstjänsttyper med fastlagd struktur, inkl. högmässa. Syftet var att gudstjänstlivet överallt skulle formas med hänsyn till de särskilda behov och förutsättningar som fanns i den konkreta församlingen, t. ex. i kyrkomusikaliska resurser och i gudstjänstrummets möjligheter. Av liknande skäl lämnades också möjligheter åt församlingen att låta formulera enskilda partier (t. ex. högmässans allmänna förbön) och vid speciella tillfällen t. o. m. hela gudstjänsten (temamässa och -gudstjänst enligt angivna strukturschemata, alternativt med angivna strukturelement).

Kommittéförslagets principiella grundsyn var otvivelaktigt radikal i förhållande till den formellt gällande uniformitetsdoktrinen, låt vara att denna var under upplösning. Så mycket mer anmärkningsvärt är det då att 1975 års kyrkomöte genom sitt beslut om gudstjänstordningen de facto anslöt sig till kommitténs grundsyn och i huvudsak till de konsekvenser kommittén dragit vid utformningen av regelsystemet och ritualen. Men samtidigt använde utskottet ett utjämnings- eller harmoniseringsinstrument. Skillnader mellan ritualtyper och alternativ inom dem dämpades. Det gäller om t. ex. Ordets gudstjänst i olika gudstjänsttyper, där bl. a. Credo ryckts in i alla (inkl. Veckomässan på ett orimligt sätt). Harmoniseringen har kunnat innebära att alternativa böner med karaktäristiska särdrag språkligt och innehållsligt tenderat att bli dupletter av samma bön.

Den allvarligaste konsekvensen fick utjämningssträvan för den eukaristiska liturgin. De olika formerna för gruppmässa ströks med motiveringen att de ryndes under rubriken/medgi-

vandet till temamässa — men därmed utelämnades modeller för gruppmässan såsom komplement till högmässans stora liturgi. Samtidigt harmoniserades högmässans eukaristiska bön: visserligen bevarades tre alternativa nattvardsböner, men de byggdes om enligt samma strukturschema och blev innehållsligt likartat präglade. I utskottets sedan länge glömda motivering hette det, att strukturen visst inte måste vara en och densamma men att detta var lämpligt i högmässan. Konsekvensen blev emellertid att gudstjänstordningen för högmässa och andra nattvardsgudstjänster enbart anger *en* form för nattvardsbönen året om vid alla gudstjänstillfällen. Åtgärden vittnar också om en påfallande okänslighet för erfarenheter under den liturgiska försöksverksamheten och för de teologiska problem som knutits till den eukaristiska bönen i luthersk tradition, inkl. den svenska.¹²

Men i grundsyn och sätt att dra konsekvenser av denna fanns en principiell överensstämmelse mellan kommittéförslaget och den antagna gudstjänstordningen. Den innehåller ingen uniformitetsreglering utan utgör snarare en arbetsbok för att enheten i den apostoliska tron överallt av alla alltid skall kunna gestaltas på ett adekvat och trovärdigt sätt. Men detta förutsätter att man i församlingarna lägger ner tid, arbete, fantasi och omsorg på planeringen av gudstjänstlivet.

Den konsekvensen stod tämligen klar, när gudstjänstordningen antogs. I kyrkohandboks-kommittén ansåg vi oss skyldiga att skaffa fram informationsmaterial till stöd för det studiearbete i stift och församlingar som måste föregå ett beslut att bruka den nya gudstjänstordningen.

¹² Försöken att återerövra den eukaristiska bönen i förarbetena till 1894 och 1942 års kyrkohandböcker berörda i Eckerdal, L., Högmässa och nattvardsgudstjänster i 1942 års kyrkohandbok (SOU 1974:67) s. 36 f., 42 f. — Den till dels organiserade kampanjen mot 1976 års gudstjänstordning och dess förmenta falska lära har motiverats främst med utformningen av nattvardsbönen. Cf. härtill tidigare i denna årsbok prof. Sven Kjällerströms uppsats resp. doc. Sven Helanders replik.

¹¹ Sammanfattande härom Andrén, Å., Liturgisk utveckling i Svenska kyrkan efter 1942 (SOU 1974:67) s. 53 f.

En kommentarbook utarbetades och ljudkassetter med liturgisk musik fanns till reds, kommitténs ledamöter och sekreterare fick medverka i pilotkurser, upptaktsdagar etc.¹³ Under lång tid blockerades därför kommitténs eget fortsatta arbete. Den nackdelen var stor, och kommittén har lastats för det. Personligen anser jag att vi inte kunde försumma de arbetsinsatser den nya gudstjänstordningen krävde. Allmänt gäller att perioden av studiearbete i stift, kontrakt och församlingar är unik i Svenska kyrkan: aldrig tidigare har så många arbetat så mycket med frågor kring församlingens gudstjänstliv. Hur mycket präster, kyrkomusiker, kyrkoråd, körer etc. ägnade sig åt studie- och förberedelsearbetet har vi numera ett visst mått på.¹⁴ Om kvaliteten är det svårare att göra sig en föreställning. Så mycket är klart, att perioden gav ovanligt rika tillfällen till ett centralt gemensamt arbete med frågor om liturgins ställning i församlingens liv och om fullt, medvetet och aktivt deltagande i den liturgiska gestaltningen av trons hemligheter. Den litet bittra eftersmaken är att perioden på så många håll tycks ha blivit en episod och inte blivit en kontinuerlig gemensam planering av församlingens gudstjänstliv.

De kyrkliga handlingarnas teologi och liturgi

När kommittén återigen kunde koncentrera sig på sitt eget fortsatta arbete tillämpades samma arbetsmodell som tidigare. Sedan länge fanns en fördelning på olika händer av arbetsuppgifter. De gällde problemkomplex inom den gamla kyrkohandbokens alla tre huvuddelar (församlings-

gudstjänster — de s. k. "förrättningarna" — vignings- och invigningsakter).¹⁵ Kommittén hade för det gemensamma arbetet prioriterat "förrättningarna" med sikte på nästa delbetänkande. Jag kan inte erinra mig någon diskussion om den prioriteringen: önskemål och krav på revision av "förrättningsritualen" hade länge gjort sig hörda. Det fanns också bestämda men sinsemellan oförenliga uppfattningar om i vilken riktning revisionen skulle göras.

I förarbetet till ritualfrågorna fick kommittén ta itu med grundläggande liturgiteologiska och pastorala frågor i anslutning till internationell forskning och debatten inom olika kyrkor/konfessioner och i ekumeniska sammanhang. Utifrån ställningstaganden i sådana frågor och under studier av hur man i olika kyrkor konkret behandlade problemen utformade vi så våra egna förslag. I arbetsmodellen lanserades nu ett nytt inslag: underhandsremisser med diskussionsmaterial och strukturskisser för att få reaktioner att ta hänsyn till vid utarbetandet av material för liturgisk försöksverksamhet. Vi ansåg det nödvändigt och angeläget att på så sätt få en diskussion om de kyrkliga handlingarnas teologi för att få gehör för förslag till deras liturgi. Med uttrycket "kyrkliga handlingar" ville vi signalera grundsynen, att frågan inte rörde olika "förrättningar" utan led i församlingens gudstjänstliv.

Kommittéarbetet utmynnade i ett andra delbetänkande år 1981, de fyra s. k. "röda böckerna".¹⁶ En volym innehöll förslag och motivering till ordningarna för dop, konfirmation, förnyelsegudstjänst, vigsel och begravning. I volymen ingick också en starkt sammanfattad redogörelse för försöksverksamheten: kommittén hade från det förra delbetänkandet gjort erfarenheten, att den mycket ingående rapporteringen blev svårhanterlig för remissorgan och kyrkomöte. Till

¹³ Ett studiehäfte hade utarbetats redan i anslutning till kommittébetänkandet, Edwall, P., På väg mot en ny kyrkohandbok, 1975. Efter antagandet av den nya ordningen färdigställdes Eckerdal, L., utg. Den nya gudstjänstordningen för Svenska kyrkan, 1976, som utkom av trycket samtidigt som gudstjänstordningen.

¹⁴ Se prof. Gustafssons undersökning åt kommittén, refererad av honom nedan s. 41.

¹⁵ En delfråga som här måste förbigås helt gäller arbetet med evangeliebokens revision. Se ovan s. 22 ff.

¹⁶ Svenska kyrkans gudstjänst band 5 resp. bil. 3—5 (SOU 1981:65—68).

betänkandet hörde vidare tre volymer såsom bilagor med redovisning av aktuella utvecklingslinjer i olika kyrkor och regioner vad gällde de kyrkliga handlingar kommittén nu behandlade. Kommitténs motivering rymde denna gång en mycket utförligare och mer ingående framställning om den grundsyn som fått prägla kommitténs förslag. I avsnitt om kyrkans uppgift, om liv och rit och om den kristna tydningen av bådadera samt om sakramentsbegreppets innebörd angavs huvudskälen till ordningar, där de kyrkliga handlingarna inte skulle uppfattas som isolerade, punktuella förrättningar utan som viktiga milstolpar i församlingens och därmed den enskildes liv. Betänkandets huvudvolym och bilagor har som aldrig tidigare skett i Svenska kyrkan aktualiserat grundläggande frågor om de kyrkliga handlingarnas teologi och liturgi, deras innebörd och roll i gudstjänst- och fromhetsliv.

Från "de röda böckerna" till 1982 års gudstjänstordning

Betänkandets remissomgång avkastade denna gång 122 yttranden, redovisade i en remissmanställning.¹⁷ I kyrkomöter 1982 väcktes tio motioner, vilka bl. a. innehöll två kompletta ritualserier som "motbud" till kommittéförslaget. Kyrkomötets och utskottets arbetsförhållanden var tidsmässigt desamma som 1975. Liksom då hade utskottet också andra frågor att arbeta med, däribland hela evangelieboksfrågan. Den hade visserligen behandlats också 1975, men nu krävdes ett ställningstagande till ett utarbetat förslag.¹⁸

Hur utskottet utnyttjade sin tid och hur det valde att arbeta med liturgifrågan måste förbigås. Här nöjer jag mig med sammanfattningen, att ambitionen att skriva liturgi i utskott aldrig

varit så stor i kyrkomötets historia.¹⁹ Trots detta kom utskottet efterhand att närma sig kommittéförslaget. Utskottet anslöt sig de facto till kommitténs grundsyn och i viktiga avseenden också till kommitténs förslag, såväl nyheten med allmänna anvisningar för de kyrkliga handlingarnas roll i församlingslivet som liturgiförslagen. Men det finns ändå flera viktiga och anmärkningsvärda förändringar. De tycks inte bero på hänsyn till någon mer påfallande remissopinion, bara delvis till enskilda motioner. Somliga ändringar förefaller bero på obetänksamhet eller rent av olycksfall i arbetet.²⁰ Kanske man kan hoppas, att den nya kyrkomötesinstitutionens konstruktion utnyttjas till ett rimligare sätt att arbeta med frågor om kyrkans liturgi.

Utskottsbehandlingen följdes av en plenarbatt, som också innefattade voteringar om bl. a. formuleringar i den liturgiska texten, innan den nya gudstjänstordningen för kyrkliga handlingar kunde antas som alternativ till den gamla ordningen. Huvudprincipen nu som tidigare var att den enskilda församlingen beslutar om man skall bruka den alternativa ordningen – nu med den modifieringen, att enskilda kan begära att vigsel och begravning sker enligt 1942 års kyrkohandbok. Efter redigeringen av manuskriptet till den antagna ordningen,²¹ skedde denna gång en odramatisk departemetsberedning innan

¹⁹ Utskottssekr. var docent Göran Forkman och teol. dr Örjan Wikmark. – Min egen erfarenhet av utskottsarbetet inskränker sig till ett kort besök, mitt omdöme grundar sig på vissa utskottshandlingar samt upplysningar från enskilda deltagare.

²⁰ Vissa "olycksfall" uppdagades efter utskottsbetänkandets tryckning och före plenarbehandlingen och korrigerades på tilläggsblad. Till förbisedda och auktoriserade olycksfall får väl räknas sättet att "infoga" mässan i begravningsliturgin, åtminstone "lösningen" att gå direkt från postcommunio collectan till begravningsliturgins överlåtelsehandling, vidare t. ex. anvisningen att församlingens förbön i dopliturgin kan ersättas av en prästerlig förmaning.

²¹ Kommundepartementets uppdrag att redigera manus till den antagna gudstjänstordningen lämnades åt Ö. Wikmark.

¹⁷ Departementets sammanställningsuppdrag gick till teol. dr Håkan Gardar och prosten Ragnar Lundell, resultatet utg. av kommundeartementet under samma titel som betänkandet (stencil).

¹⁸ Se n. 15.

ordningen auktoriserades för bruk "till och med domssöndagen 1986".²² Till tjänst för studiearbetet kring både denna ordning och 1982 års psalmtillägg utarbetades en studiehandbok, som dock utkom långt efter de båda tryckta liturgiska böckerna.²³ Mitt personliga intryck är, att det i denna omgång funnits en benägenhet att anta den nya ordningen utan ett mer ingående förberedelsearbete.

Fem blir sju — ett blev två

Sedan kommittén lämnat sitt andra delbetänkande löpte arbetet vidare med en intern fördelning av uppgifter som gällde återstående avsnitt i kyrkohandbokens ovan angivna båda första avdelningar och därtill hela tredje delen. Som förberedelse för slutbetänkandet hade vi år 1980 fått ett anslag för att genom Religionssociologiska institutets försorg undersöka, hur 1976 års gudstjänstordning användes och värderades — den undersökning prof. Göran Gustafsson översiktligt presenterar i denna årsbok. Men denna arbetsplanering och -fördelning har helt förändrats av följande skäl.

I kyrkomötet 1979 och fr. a. 1982 fanns uttryck för irritation över reformarbetets långsamma takt. 1979 yttrade sig detta bl. a. i det ovanliga, att biskopsmötet kom med en motion om att barn-/familjekommunion nu skulle accepteras och att kommitténs pågående utredningsarbete skulle anses som överflödigt. När kommitténs utredningsmaterial för också denna fråga redovisades 1981, hade därför beslut redan fattats och anvisningar utformats av biskopsmötet, allt f. ö. utan kontakt med kommitténs sakkunnige.²⁴ På liknande sätt antog 1982 års kyrkomöte en skrif-

termålsordning, som nu ingår i 1982 års gudstjänstordning. Beslutet togs utan någon föregående utredning och trots att kommittén direkt angett, att den skulle återkomma till hela skriftermålsfrågan — en av de mer brännande i olika kyrkor.

Men irritationen över kommitténs arbetssätt och den därmed långsamma takten tog sig också mer direkta uttryck 1979. Enligt en motion var upplägningen "en kraftig utmaning mot församlingarnas tålmodighet", varför en tidsplan för kommittén borde fastställas och en personell förstärkning ske. Utskott och plenum nöjde sig med det senare yrkandet, och från 1 juli 1979 blev kommitténs fem ledamöter sju.²⁵ De två nya ledamöterna fick f. ö. senare uppdraget att inom kommittén förbereda den slutliga översynen av 1976 års gudstjänstordning.

Men det räckte inte med att fem blev sju — ett måste bli två. I kyrkomötet 1982 väcktes två motioner med klar lundaförankring. På samma sätt som 1979 hävdades, att det nuvarande provisoriska läget måste få ett slut. Men nu yrkades, att ett nytt organ skulle bildas vid sidan om den gamla kommittén.²⁶ Mer konkret var den av de båda motionerna som vid inlämnandet hade undertecknats av inte mindre än fyra biskopar. De underströk hur viktigt det var att arbetet "inte tar för lång tid" och "inte fördröjs", även om det varit "av stort värde" med en uppläggning som tillätit att församlingarna "är med

²⁴ Härom Eckerdal, L., Vägen in i kyrkan (SOU 1981:66) s. 356 ff.

²⁵ Kyrkomötet 1979 motion 8 (Sune Garmo m. fl.), beredningsutskottet bet. 1, regeringsbeslut 1979-06-28. Nya ledamöter blev prosten Ragnar Lundell och musikdir. Lennart Stripple; om dittillsvarande ovan n. 5.

²⁶ Kyrkomötet 1982, motionerna 6 (Nils Glimelius, Bengt Häggglund) och fr. a. 43 (Per-Olov Ahrén samt Sven Lindegård, Helge Brattgård och Martin Lönnebo) med klar förlaga till motivering och formulering i Lunds domkapitels remissyttrande. Uteslutits har dock synpunkten, att kommittéförslagens ritual var "behäftade med en viss ensidighet vad gäller språk och symboler".

²² Kyrkomötesbeslutet gällde "intill dess ny kyrkohandbok jämte musik tas i bruk", under departementsberedningen har datum återigen införts (cf. ovan med n. 10). Att just detta datum valts bör fr. a. ha berott på ett kraftigt kyrkomötesuttalande härom i ett annat, nedan berört sammanhang.

²³ Lundell, R., utg., Förnyad gudstjänst, 1983.

om” reformarbetet. Det som dock nu behövdes var en liten grupp som slutförde arbetet ”i vad avser den allmänna gudstjänsten och de kyrkliga förrättningarna”. Den gamla kommittén hade att arbeta med kyrkohandbokens tredje del för att, upplystes det, ”framlägga förslag att direkt ingå i en ny handbok”. Till stöd för kravet på en ny grupp anfördes, att det var sakligt motiverat att andra personer gjorde det slutliga förslaget och att detta skulle vara i linje med svensk tradition. Utskottets slutliga skrivning anslöt nära till biskopsmotionen med kompletteringen att hela revisionsarbetet skulle vara slutfört ”om möjligt före den 1 januari 1985”.²⁷

Att utskottsbetänkandet bifölls av kyrkomötet är knappast förvånande. Bakom beslutet fanns otvivelaktigt skilda motiv. En viktig aspekt på saken är att kulturklimatet också i Sverige och i kyrkomötet hade hunnit förändras mycket under ett decennium. Krav på enhetlighet och ordning kunde nu igen föras fram och lättare få gensvar. Det hade åter blivit önskvärt med garantin i fixerade kyrkliga böcker. Provisorier hade blivit utmanande. Påfallande men i detta ljus möjligen förklarligt är att vare sig motionärer eller utskott t. ex. diskuterade, hur arbetet skulle fullföljas i de partier inom handbokens första och andra avdelning, som dittills inte ingick i den alternativa gudstjänstordningen. I samma ljus kan man möjligen också förstå påståendet, att det skulle vara i enlighet med svensk tradition att ett nytt organ skapades för att avsluta revisionen. Detta är korrekt så långt, att en ny grupp ofta tillsatts för att fullfölja arbetet efter det att den ursprungliga kommittén slutfört sitt uppdrag. Men det har aldrig tidigare hänt att en fortsättningskommitté bildats innan den ursprungliga blivit färdig. Hänvisningen till svensk tradition är också missvisande, eftersom både utredningsuppdraget och arbetsuppläggningsen med försöksverksamhet,

delbetänkanden etc. är helt utan tidigare motsvarigheter.

Ett organ blev alltså två enligt en i svenskt kommittéväsen originell konstruktion, förespråkad av kyrkomötet i maj 1982. I september bildades genom departementsbeslut en tremannagrupp, som formellt är en arbetsgrupp inom kommittén men reellt ”skall arbeta självständigt”.²⁸

Någon vecka efter det att kyrkomötet fattat sina beslut i denna och övriga frågor, som direkt berörde vårt arbete, hade vi ett kommittésammanträde. I det uppkomna läget kom sammanträdet att helt domineras av en ingående diskussion om vilka slutsatser vi för vår del borde dra. Direktiven för vårt arbete var – och är alltjämt – oförändrade, men kyrkomötet hade väsentligt ändrat förutsättningarna. Skulle vi därför välja lösningen, att begära befrielse från hela uppdraget? Om vi gjorde detta: vilka skulle konsekvenserna bli för handboksarbetet, inkl. för den nya grupp som enligt kyrkomötesplanen tekniskt skulle utgöra en arbetsgrupp inom kommittén – skulle departement och regering lägga revisionsfrågan på is tills det nya kyrkomötet och den nya kyrkostyrelsen tog över? Om kyrkomötet gått in för en lösning som vi ansåg dåligt genomtänkt i olika hänseenden, legitimerade detta att vi handlade osakligt? Eftersom vi genom åren av arbete i kommittén skaffat en fond av kunskaper, borde vi då inte trots allt fortfarande stå till förfogande så långt vi togs i anspråk? Det sistnämnda blev till slut den linje vi enades kring.

När vi höll vårt ”krismöte” var det ännu en öppen fråga, hur kyrkomötets begäran om den nya gruppen skulle hanteras i regeringskansliet. Efter några månader avgjordes saken i enlighet med kyrkomötets önskemål, vilket nyss nämnades. När den nya gruppen väl konstituerats, fick

²⁷ Kyrkomötet 1982, beredningsutskottet nr 9. Ang. tidsgränsen cf. ovan n. 22. – Den förordade tekniska lösningen för att kunna bilda gruppen ”med nya, friska ögon” har en förhistoria, som här kan förbigås.

²⁸ Ledamöter i gruppen blev biskop Sven Ingebrand, sammankallande, kantor Claes Gunnarsson och prosten Rune Klingert, dess arbetstid angavs direkt (1982-10-01 – 1984-12-31) i departementsbeslutet 1982-09-14.

vi med denna göra en pragmatisk arbetsfördelning, som skulle svara mot kyrkomötets intentioner och samtidigt vara till gagn för den gemensamma huvuduppgiften.

Hur skall det bli?

På den frågan kan jag bara delvis svara. Av naturliga skäl kan jag enbart redovisa, hur den ursprungliga kommittén rekonstruerat en arbetsplan i enlighet med de nya förutsättningarna. Två huvudfrågor har vi nu att ansvara för. Den ena gäller gudstjänstformer för veckans och dagens tider och för särskilda kyrkoårstider. Hur kommitténs arbete härmed skall sammanfogas med den nya arbetsgruppens är än så länge en öppen fråga. Resterande uppgifter med kyrkliga handlingar skall kommittén däremot anses vara löst från, varför ett tidigare igångsatt utredningsarbete lagts ner. Den andra huvuduppgiften gäller därför nu vignings- och invigningshandlingarna. För vigningsfrågornas utredning ansvarade sedan länge biskop Ragnar Askmark. När han 1983 hastigt avled, hade han börjat göra den skriftliga sammanfattningen till grund för kommitténs gemensamma överläggningar. För kommittén och kyrkan innebar hans död till allt annat också den förlusten att utredningsarbetet måste ta vid på nytt.

Hur vi inom kommittén praktiskt fördelat de

olika utredningsuppdragen och andra arbetsuppgifter är av underordnad betydelse. Viktigare är påpekandet, att vi inte funnit sakliga skäl att förändra vår hittills praktiserade grundmodell. En modifiering är emellertid nödvändig. De erfarenheter vi hittills gjort genom den liturgiska försöksverksamheten kan i långa stycken tillämpas också vid utarbetandet av de nya ordningarna. Uppgiften i kyrkomötet 1982, att kommittén avser att låta förslag direkt ingå i ett slutbetänkande, är däremot förhastad. I de uppgifter som nu ligger på vårt bord finns åtskilliga problem, som behöver ventileras också utanför kommittén. Det finns därför alla skäl att räkna med att kommittén också i denna omgång tillämpar lösningen med underhandsremisser för diskussion och reaktioner. Med den nya kyrkomöteskonstruktionen är det också rimligt, att förberedande informella överläggningar skall kunna ske mellan det ansvariga utskottets ledamöter och kommittén.

Hur skall det bli? Min personliga önskan är naturligtvis att reformarbetet snart skall vara över: det finns också andra lockande arbetsuppgifter. Men främst önskar jag att liturgireformen inte urartar till att bli en fråga om snabbt färdigställda böcker utan får förbli uppgiften för alla överallt och alltid att gestalta trons hemligheter.

Lars Eckerdal